OCENE – ZAPISKI – POROČILA – GRADIVO

LITERARNA KRITIKA IN NJEN RAZVOJ

Drago Šega: *Literarna kritika*: *termin*, *geneza*, *teorija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2004. 155 str.

Monografija Draga Šege je, kot pove že njen naslov, posvečena pregledu zgodovinskega razvoja literarne kritike, in sicer tako termina kot same dejavnosti. Avtor že v uvodu opozarja na neenovitost znotraj termina 'literarna kritika': čeprav je ta izraz splošno znan in pogosto uporabljan, se mnogi ne zavedajo dejstva, da se njegov pomen in obseg od naroda do naroda razlikujeta.

V prvem poglavju, ki nosi naslov *Termin*, Šega na kratko pregleda razvoj izraza 'literatura' oz. 'literaren' skozi stoletja in se nato podrobneje posveti razvoju termina 'kritika'. Ob tem poudarja, da besedna zveza 'literarna kritika' ni zgolj trenutna in fakultativna zveza obeh pojmovnih členov, temveč stalna pomenska zveza, v kateri se obe besedi stapljata v nov, pomensko enkraten pojem. 'Literarna kritika' zato ni isto kot 'kritika literature': predmet in izhodišča slednje niso jasno definirani, medtem ko pri literarni kritiki to morajo biti.

Neenovitost znotraj termina je nastala predvsem kot posledica različne pomenske osnove in pomenskega obsega izraza 'kritika' pri različnih narodih. Na francosko govorečem območju tako termin 'literarna kritika' ('critique littéraire') poleg vrednostnega presojanja književnosti vključuje tudi njeno preučevanje, torej literarno teorijo in do neke mere celo teorijo literarne vede (ne vključuje pa literarne zgodovine). Podobno velja tudi za italijanski termin 'critica letteraria'. Na angleško govorečem območju ima termin 'literary criticism' še širši pomen, saj zajema skoraj celotno literarno vedo in je njegovo težišče še bolj kot pri Francozih pomaknjeno k teoriji literature (in ne h konkretnim vrednostnim sodbam o literarnih delih). Popolnoma drugače pa je v nemško govorečih deželah, kjer obstaja jasna ločnica med pojmoma literarne kritike ('Literaturkritik') in literarne znanosti ('Literaturwissenschaft'). Slovanska pojmovanja literarne kritike, katerih razvoj je sicer slabše dokumentiran, so večinoma nekje vmes med širšim francoskim in ožjim nemškim. Slovenci se pri svojem pojmovanju približujemo Nemcem (kar glede na zgodovinske okoliščine ni nič nenavadnega): 'literarna kritika' nam pomeni predvsem analizo in vrednotenje posameznih literarnih del. Pomen slovenskega izraza pa je vendarle nekoliko širši od nemškega, saj poleg sprotne dnevne kritike zajema tudi t. i. interpretativno, ki se posveča poglobljenejši analizi literarnega dela in vrednostno sodbo izreka zgolj posredno. Šega zaključuje, da je slovenski termin zato po obsegu še najbližji drugim slovanskim, zlasti hrvaškemu in srbskemu, pa tudi češkemu in poljskemu, in da »zaobsega vse tisto razpravljanje o literaturi, ki z eksplicitnega ali implicitnega literarno vrednostnega vidika presoja, razbira in tolmači literarna dela in literarne pojave sploh, ne da bi si pri tem prizadevalo doseči tisto strogo sistematičnost in znanstveno objektivnost, h kateri stremita vsaka zase literarna zgodovina ali literarna teorija« (str. 46).

V poglavju z naslovom *Geneza literarne kritike* avtor od zgodovine termina preide k zgodovini same dejavnosti. Literarna kritika se kot samostojna dejavnost sicer pojavi šele v začetku 19. stoletja (ko pojma literature in kritike večinoma pridobita današnji pomen), in to v Nemčiji; toda kritično razmerje do literature srečamo že od antike dalje. Prvi, ki poda teoretično osmišljene sodbe o literaturi, je Aristotel. Srednji vek v nasprotju z antiko pri presojanju literarnih besedil uporablja predvsem zunajliterarne kriterije, temelječe na verskih in zgodovinskih resnicah. Renesančne poetike se ponovno naslonijo na antiko, toda vrednotenje literarnih del v tem obdobju srečamo le redko. Več zametkov literarne kritike prinese francoski klasicizem; v tem času začne tudi redno izhajati tiskano časopisje, kar skupaj z nastankom javnega mnenja kot posebne socialne instance predstavlja najpomembnejšo sociološko komponento, ki omogoči nastanek kritike. Pomembno idejno vlogo pri tem nastanku imajo angleški psihološki empiristi 18. stoletja,

saj začnejo subjektivne vrednostne sodbe, temelječe na okusu posameznika, bolj poudarjati in višje ceniti od razumskih (v nasprotju s klasicističnimi racionalisti, ki so poveličevali razum). V tem prelomu s klasicistično tradicijo Šega vidi oblikovanje idejnih izhodišč, ki – skupaj z razvijanjem zavesti o avtonomnosti in specifičnosti umetnosti (kar vključuje nastanek estetike kot samostojne filozofske discipline) ter o vezanosti literarnih pojavov na čas in prostor – pozneje pripeljejo do nastanka literarne kritike v današnjem pomenu tega izraza.

Pisec se nato podrobneje posveti zgodnjeromantičnima teoretikoma, ki sta odigrala še posebno pomembno vlogo pri genezi literarne kritike: bratoma Schlegel. Spisi F. Schlegla predstavljajo prvo teoretsko zasnovo kritike, kakršno poznamo danes; v njih je postavljena zahteva po kritiki, ki je literarnemu delu imanentna in kriterijev za njegovo presojo ne išče drugje kot v delu samem. A. W. Schlegel se vprašanja obravnavanja literature loteva z bolj psihološkega vidika: pri sprejemanju in vrednotenju literarnih del je po njegovem mnenju najpomembnejši človekov občutek. Kritik mora biti sposoben popolne uglasitve na umetnino in jo dojemati kot organsko celoto; poznati pa mora tudi zgodovino in teorijo umetnosti, saj lahko le tako objektivizira svoje vtise.

Naslednje poglavje knjige je posvečeno tipologiji literarne kritike. Šega pri delitvi izhaja iz tega, na katero od treh temeljnih postavk literarnega procesa se kritika osredotoča: na avtorja (biografska kritika), besedilo (imanentna kritika) ali bralca (impresionistična kritika). Te tri literarnokritične smeri se od prve polovice 19. stoletja dalje izmenjujejo. Včasih središče zanimanja kritike sovpada s središčem zanimanja literarne vede, vendar ne vedno: pozornost kritike se najprej usmeri k delu, nato k avtorju, na koncu 19. stoletja (ko je literarna veda najbolj usmerjena k pozitivizmu) pa k bralčevemu subjektivnemu doživljanju literarnega dela. Seveda pa literarna znanost in kritika ves čas vplivata druga na drugo.

Biografska kritika, katere začetnik je C. A. Sainte-Beuve, se bolj osredotoča na biografske podatke o avtorju kot na njegova dela. Poznavanje umetnikovih sorodnikov, okolja, v katerem je odraščal, in njegovega načina življenja naj bi bilo bistveno za razumevanje njegove osebnosti, ki se nato odraža v literarnih besedilih. Med življenjem avtorja in njegovim ustvarjanjem biografska kritika torej ne vidi jasne ločnice. Ker je v ospredju zbiranje biografskih podatkov, se pogosto zgodi, da tovrstna kritika nekoliko zanemari estetski vidik in vrednostno sodbo o literarnem delu ter se s tem približa literarni zgodovini. Šele pod vplivom Freudove psihoanalize se pozornost literarne vede preusmeri od iskanja biografskih dejstev k odkrivanju pisateljevega »globljega jaza«: v literarnih delih naj bi se odslikavala avtorjeva podzavest. Gre torej za zamenjavo biografske metode s psihološko analitično, ne pa tudi za preusmeritev pozornosti od avtorja k delu, saj je končni cilj tovrstne analize literarnih besedil še vedno osvetlitev pisateljeve duševnosti. Šega opozarja na dejstvo, da je literarna kritika po definiciji usmerjena predvsem k posamičnemu literarnemu delu in se zato lahko le redko okorišča s psihoanalitično raziskovalno metodo; edina izjema je t. i. tematska analiza besedil, ki se namesto z analizo pisateljeve podzavesti ukvarja s fenomenologijo njegove imaginacije, vendar pa niti ta pristop ne omogoča celovite presoje besedil.

Impresionistična kritika je veliko bolj subjektivna od biografske in nastaja na podlagi kritikove osebne sprejemljivosti za vtise, ki jih ponuja literarno delo. Njeno izhodišče je torej bralec. Angleški in francoski predstavniki impresionistične kritike 19. stoletja zavračajo kakršnokoli splošno veljavno definicijo lepote; lepota je zanje subjektiven pojav, vezan na konkretno človekovo izkušnjo. To seveda pomeni, da tudi objektivna kritika ne more obstajati. O. Wilde gre še dlje in kritiko vidi kot umetnost, ki ji kritizirano umetniško delo predstavlja zgolj izhodišče za nastanek nove, od tega dela neodvisne umetnine. Impresionistična kritika tako s svojimi subjektivnimi sodbami in zavračanjem normativizma v literaturi predstavlja nekakšno protiutež objektivnosti literarne znanosti. V 20. stoletju nekatera nova spoznanja literarne teorije (npr. Ingardnova dela) sicer potrdijo določene teze impresionistične kritike in pomembnost preučevanja literature z vidika bralca, vendar Šega ugotavlja, da na sámo kritiko to nima posebnega povratnega vpliva.

Če je v središču zanimanja biografske kritike avtor, impresionistične pa bralec, se imanentna kritika, katere začetnik je F. Schlegel, osredotoča na literarno delo. Tega pojmuje kot celoto vsebine in oblike, ne pa kot preslikavo nečesa zunanjega. V nasprotju z impresionistično kritiko se ne sklicuje zgolj na kritikove subjektivne vtise o literarnih delih, temveč svojo sodbo utemeljuje z analizo in interpretacijo teh del. Čeprav pogosto uporablja postopke, ki so sicer v domeni literarne znanosti, je z njo ne moremo enačiti, kajti glavni namen kritike je še vedno vrednotenje literarnih del (ki se mu znanost načeloma skuša izogibati). Šega opozarja tudi na to, da termina 'imanentna kritika' ne smemo razumeti povsem dobesedno: literatura vselej na tak ali drugačen način odslikava resničnost in zato nikoli ne more biti povsem avtonomna dejavnost; poleg tega si je nemogoče zamisliti vrednotenje ali analizo literarnega dela, ki okvira tega dela ne bi v nobenem pogledu presegalo. Primernejši se mu zdi termin 'ergocentrična kritika', ki ga uporablja R. Wellek za literarno vedo, izrecno naravnano k literarnemu delu.

Monografija *Literarna kritika* je zelo sistematičen zgodovinski pregled razvoja kritike, ki kljub občasnim krajšim ekskurzom nikoli ne izgubi rdeče niti. Avtor literarno kritiko v današnjem pomenu tega izraza strogo ločuje od primarnih oblik vrednotenja, ki so obstajale že veliko pred njo; podrobno se posveča postajam, ki jih je moralo pojmovanje literature prehoditi, preden se je takšna kritika lahko oblikovala, in omenja vse pomembnejše filozofe in umetnike, ki so svojimi deli tako ali drugače vplivali na njeno genezo. Seveda se ne zadovolji z golim naštevanjem imen in povzemanjem pogledov posameznih avtorjev, temveč med njimi išče povezave. Nikoli ne izgubi izpred oči vpetosti literarne kritike v celoten literarni sistem in njene povezave z literarno vedo, saj meni, da »je literarna kritika hodila vštric z literarnoteoretsko mislijo, se pravi, da ji v svojih najpomembnejših dosežkih ni samo sledila, ampak ji tudi – zlasti v kriznih zastojih in na prelomnicah – odpirala ali vsaj nakazovala nova razgledišča« (str. 110). Iz knjige zato izvemo tudi marsikaj o razvoju literarne vede, pri čemer se Šega seveda omejuje zgolj na tiste točke, ki so relevantne za obravnavo literarne kritike.

Knjiga bo gotovo zanimala vsakogar, ki se želi resneje posvečati raziskovanju kritike. Celo za površnega poznavalca tega področja je koristno védenje o tem, kaj omenjeni termin pomeni predstavnikom različnih narodov; to je še posebno pomembno pri izbiri tuje literature, saj se je treba zavedati, da bo angleška knjiga o literarni kritiki govorila o popolnoma drugačnem predmetu kot nemška. Pomembno je vedeti tudi to, da k literarni kritiki ne moremo prištevati vrednotenja literature z zunajliterarnih izhodišč (npr. moralističnih, verskih ali političnih), ki se je v zgodovini pogosto pojavljalo in se še vedno pojavlja (Šega takšno vrednotenje imenuje 'kritika literature').

Za hip se ustavimo še pri vprašanju, česa obravnavana knjiga ne ponuja: kdor išče strokovno literaturo, ki bi se posvečala predvsem sodobni literarni kritiki, naj raje poseže po drugih delih, saj Šega tu na kritiko in njeno literarnoteoretično podlago gleda skoraj izključno z zgodovinsko-razvojnega vidika. Tega knjigi sicer ne moremo očitati kot pomanjkljivost – zasnovana je diahrono, zato sinhrono obravnavanje literarne kritike preprosto presega njen namen – toda znalo bi se zgoditi, da bi naslov poglavja *Tipološki vidiki*, ki se v resnici posveča zgodovinskemu razvoju treh različnih literarnokritičnih smeri, koga zavedel v pričakovanje sinhrone obravnave kritike.

Šegova *Literarna kritika* je nedvomno delo, ki na sistematičen in pregleden način osvetljuje razvoj literarne kritike skozi stoletja, in neprecenljiv pripomoček za vsakogar, ki bi se rad podrobneje posvetil temu področju ter nanj pogledal skozi zgodovinsko perspektivo.

Andreja Musar
Portorož